

REVIEWS

S. S. Charkianakis, *Fireworks & Sparrows: Selected Poems*, translated by Vrasidas Karalis. Sydney: Primavera, 1994. 74pp.

Stylios Charkianakis, who received the Academy of Athens prize for poetry in 1980, has so far published seventeen volumes of poetry in his native Greek. Selections from his first volume, translated by Peter Bien, appeared in various American journals, but Vrasidas Karalis' anthology of sixty-eight translated poems ranging from 1960 to 1991 is the first representative collection in book form, in English, of this prolific author's work.

Charkianakis' poems are refreshing because they avoid the excruciating contortions of so much contemporary verse and are never dedicated to incomprehensibility. They are equally refreshing in their willingness to speak with old-fashioned certitude about ethical issues, avoiding relativism on the one hand and intolerant rigidity on the other. An example is the poem unashamedly called "Integrity":

Whoever expresses himself in gestures only
appears fragmented
a mutilated flute.
Our body however rests in plenitude
speaking with all its limbs
and all scents
all colours all secretions;
and especially with inarticulate fears
epitomised in shame.

In addition, Charkianakis sings — with neither embarrassment nor sentimentality — the primal joy (and awe) of being alive. Witness "The timeless miracle":

Childhood has no age;
it is grace bestowed only on those
who resign from their age
and their generation
searching tirelessly
for the timeless miracle in every face;
aware that humans are the Light.

Of course it is no secret that Charkianakis is a priest; for two decades he has served the Greek Orthodox Church as its archbishop in Australia. His faith shines through these poems, whether directly, as in “For those who hate the light” —

For the great artist
there is no minor
or major work.

When a painter looks at his work
he sees his work;
when God wants you in life
He wants His work
and when He wants you in death
He wants His work.

— or indirectly, as in “Intensive care”:

Poetry, brothers, is
neither song nor reflection.
Poetry is intensive care
over the bleeding Creation
and mostly recording
how life goes straight to death.

So too, his exile in the Antipodes rings out in various tones. “Keep left” does not suppress its anger:

Untimely is mourning
amid such vast melancholy;
you will be mocked by eucalypts
by their multitude
by their silence.

In such an ultimate desert
never complain of bereavement;
never speak of bitterness and tears
in the antipodes of the earth.

People here have problems
that are never resolved:
cyclones, sharks;
only the kangaroo
with its double stomach
reminds you of human measure.

The forbearance of “Expatriates” is more typical:

The artist outside his motherland
has chosen to be twice marginalised:
remote and ignored in his motherland
stranger and suspect in his adopted country.
But whoever experienced this double bereavement
exercises his soul in silence;
the Muses’ nectar tastes differently
when you taste it homeless
under the dominion of all four winds.

It would be wrong, however, to pigeonhole Charkianakis as either a “religious poet” or a “diaspora poet” even though his training and practice as a priest surely condition his language (in a way that cannot be reproduced in English) and even though his separation from the Greek homeland surely adds tinges of nostalgia or bitterness here and there. His range is too broad for such narrowing. If he must be categorised, I would suggest the rubrics “poet of compassion” and “poet of awareness”, for he repeatedly opens particular actions or artefacts to more universal feelings and meanings. Thus the three lines:

Collecting shells on the beach
you shake hands silently
with the Invisible

are entitled “Deeper communication”. And the grandiosely denominated “The ever-virginity of life” deals with humble footwear:

A torn shoe has its own story;
the love-affair with the road
the daily farewells
and the renewed meetings with the foot
but above all the distant memory
almost dissolved in the liquids of tanning
that one day this dyed hide
was a skin which suffered and felt cold.

These Englished poems are often simpler than the Greek originals, since the translator has wisely chosen not to mimic Charkianakis’ erudite — even difficult — Greek. Of course, translation is always a losing proposition. Whatever one does, the result will probably not equal the original, and will assuredly not be an exact equivalent.

Translators are caught between the demand for literal accuracy and the temptation to depart from the original in order to achieve a viable equivalent in the target language. In my own attempt to render Charkianakis' first volume, I was often less literal than Karalis. Take, for example, our two versions of the short poem "Επιτύμβιο":

Σκελετός ορφάνιας
 ξερό σφουγγάρι στη θάλασσα
 αγωνία αγίου
 εμπειρία ληστού.

(Karalis)

A skeleton of orphanhood
 a sponge dry in the sea
 with the saint's agony
 a thief's experience.

(Bien)

Orphan's privation
 lifeless sponge in the ocean
 saint's vexation
 bandit's savoir-faire.

My "privation/vexation" tries to echo the rhyme in *αγίου/ληστού*, at the price of a blatant departure from *σκελετός*. My "savoir-faire" tries to show the *result* of the bandit's "experience." The Karalis version is clearly closer to the original, word for word. But the reverse occurs in our versions of "Αντί προλόγου", where I am more literal:

Από το χώμα ως τη φωτιά
 όλα σου τα ταξίδια
 τα όνειρα σου πράσινα κι η
 θλίψη σου λαχτάρα
 ν' ανθίζουνε στα χέρια σου
 τ' αποκαΐδια,
 να δέχεσαι σαν ευλογία την
 κατάρρα.

(Karalis)

Between earth and fire
 all your journeys;
 your dreams green
 your sadness nothing but yearning
 for what is burnt to sprout again
 in your hands:
 to accept a curse as a word of
 blessing.

(Bien)

On all your journeys from
 soil to fire
 may your dreams be green,
 your sorrows a desire
 that embers will bloom in
 your hands
 and curses be welcomed
 as blessings.

These comparisons show merely that each poem is a separate adventure for the translator, who may elect to be more literal in some cases and less in others. What really matters is that the English versions possess their own power, which Karalis' certainly do. They invite us to share the vision of this poetry of compassion and awareness that, thanks to the poet's creative hands, succeeds in fashioning tender sprouts from what is burnt.

Peter Bien

Dartmouth College

Artemis Leontis, *Topographies of Hellenism: mapping the homeland.* Ithaca and London: Cornell University Press, 1995. xi + 257pp.

In *Topographies of Hellenism: mapping the homeland*, Artemis Leontis carefully raises the question of place in the context of the question of Hellenism, and specifically in terms of a literary criticism which impinges upon questions of identity, insofar as these are expressed as an exigency in the work of Greek writers. Leontis, if one is to reduce the scope of her argument to what is at stake in her work, essentially argues how the *topos* of literary discourse, aesthetic criticism and literary writing is mapped, localised and fixed through defining the identity of the Neohellene. The work of Greek writers hints at an abode where, according to the myths of their culture and literary tradition, Hellenism could be appropriated and subsequently defined anew. Leontis avers that the work of Greek writers, particularly from the 1930s onward, is topographical in essence, and attests that an interest in *topos*, or as we will see the *entopic*, is an attempt to ground the polytropic identity of the Neohellene.

How we think *topos* is inextricably tied to how we *write* about *topos*, that is, to what Leontis understands as topography. Properly

speaking, the component words τόπος and γράφειν, literally refer to the “writing of place”, however the nature of such a writing is essentially heterogeneous — it cannot be linguistically circumvented. Topography involves two forms of writing, the descriptive (as in literary and historical discourse), and a form of geomorphic representation using conventional graphic signs (landmarks, borders, lines of flight etc.).

Leontis’ monograph has a double purpose: (1) to survey some influential topographies which defined Hellenism in terms of its geographical *topos*; and (2) to intervene strategically at particular points in these topographical investments and tactically incite “interruptions” (p. 20), thus exposing the figurative and tropic elements which are rhetorically at work within topographies. In this way Leontis divulges the malleability of the *topos* of Hellas. If we sustain a metaphor of “ground” (on which knowledge and truth bases itself and leaves its mark), then this understanding of *topos* in terms of its malleability (and the way it becomes “fluid and negotiable”, p. 83) gives us an interesting insight into what Leontis sees as not only the constant reshaping of the *topos* of Hellas, but also how it attains philosophical significance as ground.

Leontis’ topology reveals the twofold sense of the signifier “Hellas”, i.e., both in terms of the physical *topos* it represents, and in terms of its ideality. The ideological ramifications of the topographies she cites bear heavily upon every endeavour to situate, localise or ground thinking or writing. Before taking into account what I feel to be a most noteworthy first chapter, which appraises Leontis’ “topological approach”, I shall briefly consider chapters two to six, as they constitute her methodological application of a topological analysis.

In her first survey in chapter two, Leontis considers the impressions of travel writers and visitors to the Acropolis and other ancient cultural *topoi* which according to her were represented as countersites or *heterotopias*. Romantic discourse and other European topographies distinguished these ancient *topoi* (the most formidable example being the Acropolis) from the normative and social *topoi* of habitation. According to Leontis this facilitated the ideal mapping of an originary site, “a place of origin within western societies’ collective imaginings” (p. 44).

From chapter three onward, Leontis’ most original and incisive readings are presented. Here one discovers the force and persistent character of her rigorous and faithful analysis of well known Greek texts. In chapter three, she ponders on the linguistic genealogy of the word *topos* within the political and literary discourse of Greek writers, where it is a privileged term for “invoking the self presence of Hellenism” (p. 69). The formulaic usage of *topos* to literally refer to a physically inhabited territory (including the lost *topoi* represented in “Byzantine inspired maps of the Hellenic nation”, p. 71) took on a figurative and metaphysical meaning as the twentieth century progressed. Writers began to emphasise the “transcendental” significance of *topos*. As a result an aesthetic nationalism was generated in the writings of Theotokas, Lorentzatos and Nikolareizis. Such a philosophical hypostatisation of *topos*, according to Leontis, is subject to a programme of irredentism “which generated successive visions of a restored *topos* of Hellenism” (p. 76). This begins, according to Leontis, with the work of late nineteenth century writers such as Psiharis and Dragumis.

In chapter four, by appropriating the architect Doxiadis’ term *entopia*, Leontis evaluates how the national, social and aesthetic solidify “*entopos*” (in place). She highlights the influence of a “mainstream Neohellenic modernism” (p. 115) which delivered the Neohellene from a sense of dystopia, of feeling “out of place”. In *entopia* there is a proprietorial identification with the Helladic *topos*, a belonging to one’s *topos* (of being *ntopios*). This interest in *entopia* resonates in Yianopoulos’ “aesthetic principle of autochthony” (p. 115). Yianopoulos’ “aesthetics” has a developed sense of propriety and autochthony — the “native” is naturally lauded. Konstandinos Tsatsos’ *Πριν το ξεκίνημα* (Before Setting out) exposes a prescriptive and mandatory form of this kind of native aesthetic. According to Tsatsos, the creative act, which involves a conscious *topothesis* (positioning or placement), allows the author to identify the context of his work with the geographical and cultural uniqueness of his *topos*. Again the metaphor of ground is employed as the artist becomes rooted, grounded in place (*entopos*). The entopic preoccupies the generation of the 30s, and two principle figures of that generation are considered by Leontis, Seferis and Elytis.

What becomes an elaborate central theme in chapter four is thematically coterminous with the subject matter of the final two chapters where Leontis appraises the work of the Nobel laureates George Seferis and Odysseus Elytis, and explores how the Hellenic tradition (i.e., native tradition) actually invests their modern *logos*. Leontis is able to evoke what both these writers would have liked to extricate from literary history and the *topos* of tradition. In devising the metaphysics of “landscape” and the importance of populism, they redefined Hellenism according to its “bright physical illumination in the Hellenic *topio*” (p. 99), thus making present for the Neohellenes the mythology and tradition of the ancient past. In both Seferis and Elytis one finds the exigency of transcending history even whilst assuming the historical. Leontis’ work implicitly presents itself as the ideal place for the classic debate on whether literature occupies an independent domain (as de Man argues), but avows, without dangerously simplifying this debate, that the work of these writers is intricately bound to the question of history (even as they attempt to think beyond historicism). Leontis perceives in Seferis and Elytis an interdiction against the problem of belatedness, as they approach the *topos* of tradition and open it to the experience of their contemporaries.

Though we can only examine Leontis’ book with a minimum of probity, it is certain that her “topology” is a clear-sighted abnegation of any possible historical or literary revisionism. Leontis is aware that any revisionist work would reconstitute itself as yet another topography. Her topology complicates such a unilateral approach. Her criticism engages intricately with an alternation between what the topographies produce (the *logos* of Hellenism) and what the place, the *topos* of Hellas, induces in the form of the discourse or the *logos* of cited authors in every reinvention of Hellenism. Any proffered summary would fail to illustrate adequately the operation of this alternation. Leontis’ topological approach discloses the rhetorical turns of the aforementioned topographies, or, to use J. Hillis-Miller’s term, their “topotopography” (see J. Hillis-Miller’s *Topographies*, p. 4), which figuratively maps a *topos* according to its aesthetic (artistic, architectural), figurative (literary, metaphorical), descriptive (historical, archaeological) and geopolitical (scientific) delineations. Leontis’ book is an excellent and informative study and elucidation of a topological criticism. The

efficacy of her topological approach lies in the critical *topos* she reveals. This highlights the critical proximity between *logos* and *topos*, if only because of the chiasmic logic of topology. Leontis stresses clearly that “Topology is not a new orthodoxy but a way to reflect on what we know” (p. 23), it accentuates how a notion of *topos* makes knowledge immanent and yet shows how knowledge circumscribes or conceptually maps a place.

Chapter one instates Leontis’ topology or topological approach, and in order to catch a glimpse of what Leontis’ work attempts to posit, it is necessary to treat her concerns as a topologist and her topology carefully. For as complicated as it may seem in a first reading, what follows from it, and how it enters her discourse, is truly engaging, both for Greek Studies and other discourses (Cultural Studies, to cite her example, pp. 36–9). The necessity of the reader’s understanding her topological approach cannot be emphasised firmly enough. Topology, to quote Leontis:

[...] follows two directions of thought. It studies how a place makes power and knowledge. And it seeks to determine how knowledge and power seize that place. In general, topology scrutinizes the complex interaction between the conceptual map, the *logos*, and place, the *topos*. It considers both how the *logos* constructs its plane of activity and how the *topos* makes meaning possible by providing landmarks, monuments, lines of connection, lines of flight, and barriers that facilitate or hinder representation.

Topology further aims to situate the knowledge it generates within the *topos* it occupies. While it develops a *logos* about place, its comprehension of that place is not linear but chiasmic. The chiasmus is that folding rhetorical trope that inseparably intertwines two phrases of thought through deft reversal. Examples can be dizzying. Knowledge of a site becomes the site of knowledge. The citation of a site shapes the site of citation. The *topos* of *logos* nourishes a *logos* about the *topos* [...] Topology enters the perpetual exchange between intersecting terms: the *topos* and the *logos*, the place of citation and the citation of place. In this exchange, the

logos of topology never fully occupies the *topos*, even as the *topos* of topology does not exercise complete control over the *logos* (pp. 23–4).

What unfolds from this “chiasmic reading” is certainly one of the most riveting aspects of Leontis’ work. She highlights the isonomy of *topos* and *logos*, she stresses the impossibility of a *logos*-ground (or occupation of *topos*) and at the same time also stresses the impossibility of a *topos* which is not an ultimately acculturating ground for discourse. This chiasmic reading appropriately articulates the difference between the *topos-logos* schema.

Topology, for Leontis, seems to designate a chiasmic interaction within the differential milieu of cited topographies only to unveil how Hellenism is historically represented in terms of *topos*. It is this renewed Hellenism (or its various topographical formulations) which reveals itself in Leontis’ own discourse, and which dislocates the retraced *topoi* of established topographies, thus allowing Leontis to proclaim a *topos* for criticism — for her *logos* to literally “take place”. This critical *topos* however scrutinises and reveals the *koinoi topoi*, the commonplaces where communication or dialogue (whether as propaganda or criticism) take place. For Leontis “Hellas itself is still a commonplace” (p. 38) where there is a communicational contesting of “shared ground” (p. 218).

Topology concedes what traditional academic discourse never acknowledges, that is, the *topos* of its *logos*. Discourse seems to have advanced on a utopian or privileged ground, whereas Leontis’ *Topographies of Hellenism* argues that discourse issues from these “commonplaces” or *koinoi topoi*, and topology is one way of reconsidering the consensual presuppositions of a discursive “commonplace”. Leontis’ insight is that the “commonplaces” revealed by a topological study would allow for a comprehensive re-evaluation of our knowledge about *topoi* and how the *topos* of discourse can resist peremptory forms of discursive delimitation. Leontis is aware that there is no closure within a reinvested topography of Hellenism. Topology reveals that there is no finite topographical production. The appropriation of *topos*, its very concept, is constantly renegotiated. As the afterword “Changing Topographies” indicates, Hellenism can no longer be thought of only according to the traditional topographies.

Artemis Leontis in fact avers that one (the “topologist”?) must be wholly attentive to the ineluctable topographies of the future, as they reshape the malleable *topos* of Hellas.

Evangelos Kritikakos
Monash University

Christos Tsiolkas, *Loaded*. Melbourne: Vintage Press, 1995. 170pp.

Christos Tsiolkas’ *Loaded* burst on to the literary scene causing controversy and widespread discussion among reviewers and readers due to its confrontational subject matter which challenged many taboos.

Thirty-two year old Tsiolkas’ first novel, *Loaded*, chronicles twenty-four hours in the life of Ari, a nineteen year old unemployed son of Greek migrants, as he roams the four suburban compass points of Melbourne looking for a good time, mainly in the form of drugs and sex. Ari pursues pleasure with a total disregard for anything, because there is nothing else. And what there is, is not worth pursuing. The dignity of labour and the economic achievement that go with it is seen through the experience of Ari’s family as nothing but exploitation. “Why work,” he asks, “in a brain-dead job to make your rich boss richer?”

Loaded is very much a Melbourne book — the city’s recent history being woven into the life of Ari and his family. It is widely believed that Melbourne is the largest Greek-speaking city outside of Greece. The reason for the large number of Greek migrants in Melbourne is that this is where the factories were, this is where there was work. Migration was necessary for economic reasons, and this was the New World for thousands of Greeks who poured into the production lines of thousands of factories. In Ari’s lifetime all this has vanished, and the migrant dream of prospering in the new land has gone with it. “They don’t need labour any more.”

The frustration and seething resentment of broken dreams is played out within Ari's family and among his friends in differing ways: the older wogs refuse to accept their failure and take it out on their children, and their children just want to escape. With no possibility of escape available to them, they do drugs.

There is no attempt to romanticise the migrant experience. The myth of community among diaspora Greeks is revealed for its shallowness and its snobbery when Ari describes the rich relatives from the wealthy Eastern suburbs, who look down on his family with disdain and denial for not attaining the same measure of material success:

Ethnicity is a scam, a bullshit, a piece of crock. The fortresses of the rich wogs on the hill are there not to keep the *Australezo* out, but to refuse entry to the uneducated-long-haired-bleached-blonde-no money wog (p. 67).

A few years ago, I heard the author of *The Mule's Foal*, Fotini Epanomitis, speak at a writers' festival in Perth. She described letters she had received from Greeks who were unhappy and angry with the way she had represented "her people" in her novel. The anger of the letter writers stems from the expectation that a writer of Greek background writing about Greeks has a responsibility to present the community in a positive light. This attitude derives from experiencing racism as a minority in a culture against which you are constantly being defined and defining yourself; and in which you want to prove yourself in terms of the values and rules of the mainstream culture.

Books like *The Mule's Foal* about superstitious villagers, and Tsiolkas' *Loaded*, whose protagonist is a Greek poofster, are not about well-balanced high-achieving Greeks whose success the Greek-Australian community likes to parade to us at every opportunity. In fact *Loaded* questions the worth of these role models and attacks the hypocrisy embedded in the pursuit of the respectable life, where meaning is derived from a career, lots of money, and a marriage which is also pursued for financial benefits.

When Ari fails his final year at school, the anger and shame of his parents is responded to with derision by Ari's friend Johnny:

So he's not going to be an accountant. How many fucking accountants does the Greek community need? (p. 102).

Ari thinks his friend Joe's imminent marriage and briefcase job mean selling out to a dead life of "rules and regulations" which will change him for good.

And now he's just waiting for the right bid and I know what it is. Once his parents and her parents offer a house or at least a hefty deposit, the deal will be clinched. The marriage will be arranged. Joe will have joined the other side, just another respectable wog with a mortgage. I look at him drawing on the joint and I turn away and make circles in the air with the smoke. Coward, I whisper. But he doesn't hear me (p. 89).

Loaded is a welcome publication not only because it is the voice of a wog. It is the voice of the urban dispossessed and the marginalised young which is rarely heard in novels. The nihilism of the book does not come from the juvenile rebelliousness characteristic of "grunge" fiction — a category to which the book was quickly relegated to by the Literary Establishment. It is nihilistic because every possible avenue has been utterly exhausted. Undoubtedly, *Loaded* is an angry book and an honest one. Parts of it made me flinch. Other parts had me arguing with the narrator. I can't remember the last time I had such a reaction reading a novel.

Tsiolkas is a brave writer who needs to be encouraged and supported. His is an informed and challenging attitude which forces us to sit up and snap out of our complacency.

Jeana Vithoulkas
Monash University

Πετρούλα Τσοκαλίδου, *Το φύλο της γλώσσας: οδηγός μη-σεξιστικής γλώσσας για τον δημόσιο ελληνικό λόγο*. Αθήνα: Σύλλογος Ελληνίδων Επιστημόνων, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 1996. Σελ. 66.

Η λήξη του αλήστου μνήμης γλωσσικού μας ζητήματος, το οποίο κατ' ουσίαν μονοπώλησε τη γλωσσολογική και παιδαγωγική έρευνα, δημιούργησε τη δυνατότητα να διερευνηθούν οι κοινωνικές διαστάσεις της γλώσσας, τα εκάστοτε ιστορικά της συμφραζόμενα, η πολυμορφία των χρήσεων και των κωδίκων της, η ποικιλία των λειτουργιών της εκφάνσεων και των μηνυμάτων της, η ποικιλία των λειτουργιών της πέρα από αυστηρές γραμματικές και συντακτικές τυπολογήσεις. Στα πλαίσια αυτού του προβληματισμού εντάσσεται η φεμινιστική προσέγγιση του γλωσσικού φαινομένου, στηριζόμενη στην ελάχιστη παραδοχή ότι η γλώσσα έχει φύλο, νομιμοποιεί τα στερεότυπα του φυλετισμού ήδη από τη νηπιακή ηλικία, αποτυπώνει κατά τρόπο σαφή ή λανθάνοντα τις σχέσεις εξουσίας και ιεραρχίας, αλλά και τις κοινωνικές αντιστάσεις, διαμορφώνει συνειδήσεις και διαπροσωπικές σχέσεις. Η κοινωνική κυριαρχία του ανδρικού φύλου εκφράζεται και ως γλωσσική κυριαρχία. Δεδομένου ότι ο γλωσσικός σεξισμός είναι τόσο η απόρροια όσο και η αιτία του κοινωνικού σεξισμού, η ανατροπή της γλωσσικής ανισότητας προϋποθέτει την ανατροπή της κοινωνικής ανισότητας και αντιστρόφως.

Το παραπάνω αίτημα προωθεί η φεμινιστική γλωσσολογία, στην οποία ανήκει το βιβλίο της Πετρούλας Τσοκαλίδου *Το φύλο της γλώσσας: οδηγός μη-σεξιστικής γλώσσας για τον δημόσιο ελληνικό λόγο*, ένα ευσύνοπτο και εύχρηστο εγχειρίδιο, συνδυασμός επιστημονικής τεκμηρίωσης και έγκυρης εκλαΐκευσης — μια διαδικασία εξ ίσου σοβαρή και απαιτητική όπως και η εξειδικευμένη έρευνα.

Στην “Εισαγωγή” επισκοπούνται γενικά ζητήματα όπως η φεμινιστική κριτική της γλώσσας, η γλωσσική συμπεριφορά των δύο φύλων και η αλληλεπίδραση κοινωνικού και γλωσσικού σεξισμού. Ο σκοπός της εργασίας είναι να συμβάλει στην κατανόηση των γλωσσικών προκαταλήψεων και κυρίως να προτείνει τρόπους ανασκευής τους.

Το δεύτερο κεφάλαιο, “Ο σεξισμός στα ελληνικά”, αποδεικνύει τον γλωσσικό φαλλοκρατισμό, με εμφανέστερο παράδειγμα την

ιεράρχηση αρσενικού-θηλυκού-ουδετέρου και την επικράτηση του πρώτου στις γλώσσες που έχουν γραμματικά γένη, όπως η ελληνική. Ο ίδιος κανόνας διέπει και τη σύνταξη. Λόγου χάρη, το αρσενικό προηγείται σε εκφράσεις όπως “άνδρες και γυναίκες”, “ο Αδάμ και η Εύα”, “ο Αντώνιος και η Κλεοπάτρα”, “ο κύριος και η κυρία Παπαδοπούλου”. Το θηλυκό γένος προηγείται σε φράσεις που αποδίδουν έμφαση στις γυναίκες μόνο εξ αιτίας της σχέσης τους με κάποιον άνδρα, π.χ. “η νύφη κι ο γαμπρός”, “η Χιονάτη κι οι επτά νάνοι”, ή χάριν αβρότητας, π.χ. “κυρίες και κύριοι”.

Από σημασιολογική άποψη η έννοια “γυναίκα” ορίζεται ή συνδυάζεται αρνητικά, σε αντίθεση με την έννοια “άνδρας”. Η Π. Τσοκαλίδου σημειώνει χαρακτηριστικά:

[...] η γυναικεία συμμετοχή ορίζεται ως η “εξαίρεση” στον κανόνα, ο οποίος καθορίζεται από τις δραστηριότητες των ανδρών. Λέξεις όπως “γυναικοδουλειά”, “γυναικοκαβγάς” και “γυναικοκουβέντα” είναι παραδείγματα αυτής της τάσης, ενώ, παράλληλα, εκφράσεις όπως “γυναικοθέμι”, “γυναικόκοσμος” και “γυναικομάνι” ενισχύουν την απεικόνιση του γυναικείου πληθυσμού ως άμορφης μάζας. Η στενή σχέση ανάμεσα στη γυναίκα και την ηθική είναι επίσης εμφανής με τις εκφράσεις “γύναιο” και “γυνή της απωλείας” (σελ. 29).

Αν και η λέξη “άνθρωπος” αναφέρεται στα ανθρώπινα όντα και των δύο φύλων, τα συμφραζόμενά της μονοπωλούνται από το αρσενικό γένος. Παραδείγματος χάρη, στην πρόταση “Ο άνθρωπος έφαγε τα μούτρα του στη σκάλα” η σκέψη ότι πρόκειται για άτομο αρσενικού γένους είναι αυτονόητη.

Η ίδια μονοπώληση διαπιστώνεται σε λέξεις με συνθετικά τους όρους “άνθρωπος”, “γυναίκα”, “παιδί”, “κορίτσι”. Λέμε:

ο παλιάνθρωπος / η παλιογυναίκα, το παλιόπαιδο / το παλιοκόριτσο, το φτωχόπαιδο / το φτωχοκόριτσο, το πλουσιόπαιδο / το πλουσιόκόριτσο

και όχι:

ο παλιάνδρας, το παλιάγορο, το φτωχάγορο, το πλουσιάγορο.

Οι λέξεις “άνδρας” και “παιδί” δεν αναφέρονται σε άτομα και των δύο φύλων, επειδή δεν χρησιμοποιούνται με “ουδέτερη” σημασία.

Το διπλό σύστημα αξιών, σύμφωνα με το οποίο οι ηθικολογικοί περιορισμοί και η κατακραυγή αφορούν τις γυναίκες, δηλώνεται από την παρουσία λέξεων με αρνητική σημασία, όπως “σιγανοπαπαδιά”, “παρθένα”, “μιξοπάρθενη”, “αντροχωρίστρα”, και την απουσία αντίστοιχων ανδρικών όρων.

Στην πολιτική πραγματικότητα, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και την εκπαίδευση αναλογεί μεγάλο μέρος της ευθύνης για την αναπαραγωγή του σεξισμού. Η κριτική προς τις γυναίκες ως δημόσια πρόσωπα επικεντρώνεται στα φυσικά τους γνωρίσματα, την εμφάνιση και την ιδιωτική τους ζωή (“ξανθίες”, “ωραίες”, “χήρες”, “μητέρες”), ενώ οι συναφείς αξιολογήσεις για τους άνδρες είναι εξαιρετικά σπάνιες.

Στα εικονογραφήματα ευρείας κυκλοφορίας, τις γελοιογραφίες και τις τηλεοπτικές σειρές δεσπόζει ο ανδροκεντρικός λόγος με συνεχή εξευτελισμό των γυναικών, οι οποίες προβάλλονται ως “ηλίθιες”, “σεξομανείς”, “νευρωτικές”, “κουτσομπόλες”, “υπερφίαλες”, “Κατίνες”. Ακόμη και αν είναι “καλλονές” ή “επιτυχημένες”, αυτές οι ιδιότητες νοούνται μόνο εν σχέσει με κάποιον άνδρα.

Η χρήση των τίτλων “κύριος” και “κυρία” ή “δεσποινίς” απηχεί τη γνωστή αρχή αυτοπροσδιορισμού των ανδρών και ετεροπροσδιορισμού των γυναικών, εφ’ όσον στην πρώτη περίπτωση κριτήριο αποτελεί η βιολογική ενηλικίωση, ενώ στη δεύτερη ο γάμος. Ανάλογοι όροι υπάρχουν και σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες:

Ελληνικά	Δεσποινίς/Κυρία	Κυρία
Αγγλικά	Miss/Mrs	Ms
Γαλλικά	Mademoiselle/Madame	Madame
Ισπανικά	Senorita/Senora	Senora

Η τρίτη στήλη περιλαμβάνει τους εναλλακτικούς όρους, οι οποίοι έχουν προταθεί για τις γυναίκες, ανεξάρτητα από την οικογενειακή τους κατάσταση, και ευτυχώς αρχίζουν να αντικαθιστούν βαθμιαία την υποτιμητική προσφώνηση “δεσποινίς”.

Η λαϊκή θυμοσοφία και παράδοση βρήθουν από σεξιστικές ευχές, όπως “Και μ’ ένα γιο”, και παροιμίες με αποκλειστική χρήση του αρσενικού γένους, όπως “Όποιος βιάζεται σκοντάφτει”, “Ο καλός ο καπετάνιος στη φουρτούνα φαίνεται”, ή απροκάλυπτα προσβλητικές για το γυναικείο φύλο: “Δώδεκα γυναίκες, δεκατέσσερις κουβέντες”,

“Αλλιά ’ς εκείον που γελαστεί και γυναικός πιστέψει”, “Κάλλιο πουτάνα παρά γλωσσού”. Η ανάγκη να αναθεωρηθούν τέτοια λεκτικά σχήματα είναι περιττό να τονιστεί.

Στο τρίτο κεφάλαιο με τίτλο “Εναλλακτικές προτάσεις” επιχειρείται η ανασκευή του γλωσσικού σεξισμού τόσο ως προς το περιεχόμενο όσο και ως προς τη χρήση της γλώσσας. Η συμβολή της εκπαίδευσης, ήδη από τις πρώτες βαθμίδες της, στην εδραίωση της σεξιστικής ιδεολογίας είναι καθοριστική. Τα σημερινά σχολικά βιβλία μπορεί να μην περιέχουν ακραίες αντιπαραβολές του τύπου “ο άνθρωπος” και η “γυναίκα” (βλ. Άννα Φραγκουδάκη, *Τα αναγνωστικά βιβλία του δημοτικού σχολείου: ιδεολογικός πειθαναγκασμός και παιδαγωγική βία* [Αθήνα: Θεμέλιο, 1978]), αλλά εξακολουθούν να αντικατοπτρίζουν και να αναπαράγουν την ανισότητα. Στα αφηγήματα της προσχολικής ηλικίας και στα αναγνώσματα του δημοτικού σχολείου η οικογένεια έχει πατριαρχική δομή· το ανδροκρατικό πρότυπο επεκτείνεται τόσο στον χώρο της εργασίας, όπου προβάλλεται ο παραδοσιακός καταμερισμός καθηκόντων, ποιοτικός και ποσοτικός, μεταξύ “ανδρικών” και “γυναικείων” επαγγελμάτων, όσο και στον χώρο της ψυχαγωγίας ανάλογα με την “καταλληλότητα” των παιχνιδιών κατά φύλο. Στα παραμύθια το γυναικείο φύλο εκπροσωπείται από τις “κακές μάγισσες”, οι οποίες στο τέλος δεν αποφεύγουν την τιμωρία, ή τις “καλές κοπέλες”, οι οποίες επιβραβεύονται με έναν εξ ίσου καλό γάμο. Η υποτιθέμενη θετική προβολή των τελευταίων δικαιώνει την εξάρτηση από τους άνδρες. Είναι πανέμορφες, ζουν στην ανέχεια, είναι παθητικές και κατά προτίμηση έχουν περιορισμένη διανοητική ικανότητα. Όμως πάντοτε κάποιο βασιλόπουλο κεραυνοβολείται ερωτικά στο αντίκρουμά τους. Η ανδρική “προστασία” θεωρείται πανάκεια για τη λύση των γυναικείων προβλημάτων. Τα μηνύματα τέτοιων “αθώων” ιστοριών είναι σαφή και γίνονται αποτελεσματικότερα, εφόσον απευθύνονται σε άτομα νεαρότατης ηλικίας.

Το ισχύον γλωσσικό πλαίσιο της εκπαιδευτικής πράξης και της δημόσιας ζωής στερεί τη φωνή από το “υποδεέστερο” φύλο, εναρμονίζεται με την αντίληψη περί γυναικείας “κατωτερότητας”, αποκρύπτει ή διαστρεβλώνει την υπόσταση των γυναικών. Λόγου

χάρη, χρησιμοποιούμε το αρσενικό γένος (“οι καθηγητές”, “οι δάσκαλοι”) για να αναφερθούμε γενικά ακόμη και σε επαγγελματικούς τομείς όπου πλειοψηφούν οι γυναίκες. Επίσης λέμε “οι μαθητές” και “οι φοιτητές”, ενώ παραλείπουμε “τις μαθήτριες” και “τις φοιτήτριες”. Μιλούμε για “τους γιατρούς”, “τους δικηγόρους”, “τους πολιτικούς”, “τους επαγγελματίες”, “τους επιχειρηματίες” και αγνοούμε τις αντίστοιχες εκπροσώπους του γυναικείου φύλου. Προς αποκατάσταση αυτής της γλωσσικής αδικίας:

[...] προτείνονται τόσο η χρήση του θηλυκού άρθρου όσο και λεξημάτων με θηλυκές καταλήξεις ως ισοδύναμοι, εφαρμόσιμοι τρόποι εκπροσώπησης των γυναικών στη γλώσσα. Η επιλογή ανάμεσα στους παραπάνω τρόπους γίνεται σύμφωνα με υφολογικούς και κοινωνιογλωσσολογικούς παράγοντες.

Παράλληλα η εικόνα του άντρα που δε φοβάται να κλάψει ή να εκδηλώσει τα συναισθήματά του είναι εξίσου πραγματική και σημαντική. Η δημοσιοποίηση τέτοιων ρόλων θα προσφέρει δυνατότητες επιλογής νέων ρόλων στα δύο φύλα, χωρίς να τα περιορίζει σε στενά και ξεπερασμένα μοντέλα (σελ. 40).

Μερικά παραδείγματα γυναικείων ρόλων:

Στερεότυποι	Εναλλακτικοί
Μαμά	Διευθύντρια
Γιαγιά	Εργάτρια
Νοικοκυρά	(η) Πολιτικός
Δασκάλα	(η) Επιχειρηματίας
Καθαρίστρια	Επισκευάστρια

Εναλλακτική δήλωση γενικών αναφορών:

Στερεότυπη χρήση	Εναλλακτική χρήση
Οι μαθητές της τρίτης τάξης πήγαν εκδρομή.	Οι μαθητές και οι μαθήτριες της τρίτης τάξης πήγαν /Η τρίτη τάξη πήγε / εκδρομή.

Οι καθηγητές απεργούν.	Οι καθηγητές/τριες απεργούν. / Το διδακτικό προσωπικό απεργεί.
------------------------	--

Άλλα “διορθωτικά μέτρα” είναι:

- η αντικατάσταση της στερεότυπης ιεράρχησης, κατά την οποία ο θηλυκός τύπος ακολουθεί τον αρσενικό, από την αλφαβητική σειρά, π.χ. “η Γκόλφω και ο Τάσος”, “ο Αντώνιος και η Κλεοπάτρα”, “ο μαθητής και η μαθήτρια”, “η δασκάλα και ο δάσκαλος”
- η κατάργηση σεξιστικών λέξεων και λεξημάτων και η χρήση ουδετέρων συνωνύμων αντιστοιχιών, π.χ. “γενναία πράξη” αντί “ανδραγάθημα”, “στελεχώνω” αντί “επανδρώνω”, “άγαμη γυναίκα” αντί “γεροντοκόρη”.

Οι προτεινόμενες αλλαγές συνοψίζονται ως εξής:

- 1) Κριτική προσέγγιση της γλώσσας στα επίπεδα της γραμματικής, της σύνταξης και της σημασιολογίας (κεφ. 2).
- 2) Χρήση διπλών (αρσενικών και θηλυκών τύπων) στις γενικές αναφορές (μαθητής/τρια).
- 3) Κατάργηση ή ανακύκλωση σεξιστικών όρων (π.χ., γεροντοκόρη, δεσποινίς).
- 4) Καθιέρωση καινούριων όρων που εκφράζουν τη γυναικεία πραγματικότητα (π.χ., σεξουαλική παρενόχληση, τεκνοθεσία αντί του όρου “υιοθεσία”).
- 5) Ευαισθητοποίηση στο θέμα του γλωσσικού σεξισμού στην εκπαίδευση, τα ΜΜΕ και τις πολιτικές οργανώσεις (μέσα από συζητήσεις και σεμινάρια).
- 6) Συμμετοχή γυναικών/φεμινιστριών γλωσσολόγων στις διαδικασίες καθορισμού της γλώσσας.
- 7) Χρήση εναλλακτικών ρόλων/προτύπων για τα δύο φύλα στην εκπαίδευση (π.χ., η πυροσβεστήνα, η ψυχαναλύτρια, ο πατέρας, ο νηπιαγωγός).
- 8) Χρήση γυναικείων μορφών στα ΜΜΕ ως αντιπροσωπευτικών της ανθρώπινης ύπαρξης (π.χ., στις γελοιογραφίες).
- 9) Παρουσίαση των γυναικών ως έξυπνα, δυναμικά και αποφασιστικά κι όχι, απαραιτήτως, υστερικά, άβουλα και σεξομανή άτομα στα τηλεοπτικά σήριαλ.
- 10) Συχνή χρήση του θηλυκού γένους με σκοπό την κριτική των στερεοτύπων στο δημόσιο και ιδιωτικό χώρο, π.χ., “η από μηχανής Θεά”, “η διευθύντρια” (σελ. 50).

Η τρίτη ενότητα επίσης περιλαμβάνει σταχυολογημένα δείγματα σεξιστικού και μη σεξιστικού δημόσιου λόγου και ολοκληρώνεται με την επισήμανση ότι:

Η γλώσσα, η έκφραση και η πραγματικότητα ανήκουν εξίσου και στα δύο φύλα. Η αλλαγή και εξέλιξη της γλώσσας, της σκέψης και της κοινωνίας είναι όχι μόνο εφικτή αλλά και αναπόφευκτη. Αν είναι στόχος μας να γίνουν γλωσσικές και κοινωνικές αλλαγές που να εξυπηρετούν ισότιμα τις ανάγκες και τα συμφέροντα και των δύο φύλων, μια κριτική στάση στο θέμα του γλωσσικού σεξισμού και συνειδητές προσπάθειες αντιμετώπισής του είναι το ίδιο απαραίτητες και αναπόφευκτες. (σελ. 52)

Η εργασία συνοδεύεται από γλωσσάριο βασικών όρων και κατατοπιστική βιβλιογραφία.

Ο οδηγός μη-σεξιστικής γλώσσας δεν απευθύνεται μόνο στο ακροατήριο των ειδικών ή των ευαισθητοποιημένων πολιτών και των δύο φύλων. Οι εκπαιδευτικοί, οι δημοσιογράφοι, οι πολιτικοί και όσοι/ες αναγνωρίζουν την αδικία του μισογυνισμού, την άρνησή του να αποδεχθεί την ισοτιμία και τη συνεργασία γυναικών και ανδρών στα αναρίθμητα πεδία της ανθρώπινης νόησης και δημιουργίας θα βρουν στις σελίδες του εναλλακτικούς τρόπους γλωσσικής επικοινωνίας, τρόπους οι οποίοι σαφώς θα επιδέχονται περαιτέρω βελτίωση, καθώς θα συμβαδίζουν με τις μεταβολές της σκέψης και της πραγματικότητας.

Δήμητρα Κοκκινίδου
Victorian Department of Education